

स्वयंरोजगार आजच्या काळाची गरज

प्रा. डॉ. साधना डी. वाघाडे

सहाय्यक प्राध्यापक व गृहअर्थशास्त्र विभागप्रमुख
कला व वाणिज्य पदवी महाविद्यालय
जवाहरनगर ता. जि. भंडारा

सारांश :-

स्वयंरोजगारातून महिला व विद्यार्थिनी स्वावलंबी बनव्यात हा मुख्य उद्देश आहे. वर्तमान काळात स्वयंरोजगाराची आवश्यकता आहे. त्यांची अनेक कारणे आहेत. त्यासाठी गृहअर्थशास्त्र हा विषय अतिशय मदतगार ठरतो. त्या विषयाच्या शिक्षणाने स्वयंरोजगाराच्या संधी उपलब्ध होतात. जसे- आहारशास्त्र, वस्त्रशास्त्र, मानव विकास, कौटुंबिक संबंध, कौटुंबिक संसाधनांचे व्यवस्थापन, आणि आंतरसजावट, गृहविज्ञान विस्तार, आणि स्वयंरोजगार इ. द्वारे स्वयंरोजगार उपलब्ध होतात. नित्य उपयोगी वापरण्यांत येणा-या वस्तूंचा व्यवसाय करणे सोपे आहे. स्वयंरोजगार सुरु केल्यामुळे दुस-या व्यक्तीला देखील रोजगार प्राप्त होते व त्याला देखील अर्थार्जनाची मदत होते म्हणून स्वयंरोजगार ही आजच्या काळाची गरज आहे.

प्रस्तावना :-

आजच्या औद्योगिकरणाच्या काळात परिस्थितीत झपाटयाने बदल होत आहे. वर्तमान काळात महिला शिक्षण घेऊन अर्थार्जनाकरीता घराबाहेर पडत आहेत. परंतु सर्व महिलांना नोकरी किंवा रोजगार मिळेलच असे नाही. त्यामुळे आपल्या कुटुंबाला आर्थिक मदत करण्याकरीता आजकाल गृहिणी स्वयंरोजगाराकडे वळत आहेत. स्वयंरोजगार ही आजच्या काळाची गरज बनलेली आहे. कलेतून स्वयंरोजगाराकडे वाटचाल हे एक आशावादी पाऊल ठरू भाकते. वर्तमान काळात बेरोजगारीवरचा एक चांगला उपाय म्हणजे 'स्वयंरोजगार' होय. स्वयंरोजगार दोन प्रकारे करता येतात.

1. उच्च आणि तांत्रिक प्रशिक्षण प्राप्त करून.
2. गैरसंघटित आणि ग्रामिण क्षेत्रात कृषी किंवा तत्सम व्यवसायाच्या माध्यमातून.

महिला ही अबला नसून सबला आहे. "मुलांपेक्षा मुलगी बरी प्रकाश देई दोन्ही घरी." आजच्या स्पर्धेच्या युगात पैसा विनीमयाचे साधन अत्यंत महत्वाची गरज आहे. ती प्राप्त करण्यासाठी सरकारी किंवा खाजगी नोकरी मिळेलच असे नाही. आपल्यामध्ये असलेल्या सुप्त कलागुणांना वाव देवून स्वयंरोजगार करावे. त्यामुळे व्यक्ती स्वावलंबी, आत्मनिर्भर, आत्मवि वासू बनतो. रोजगाराची प्रतिक्षा करण्यापेक्षा स्वतः उद्योग निर्मिती करून आपल्या

आजूबाजूला रोजगार निर्माण करण्याची जबाबदारी तरुणी व महिलांवर आहे. भांडवल मिळविण्यासाठी शासनाच्या योजनांचा उपयोग करावा. वाढत्या महागाईच्या काळात वाढलेल्या भाहरीकरणांमध्ये स्वयंरोजगार ही काळाची गरज आहे. आजच्या वर्तमानकालीन स्थितीमध्ये व्यवसायाभिमुख शिक्षणाची गरज आहे.

स्वयंरोजगाराची संधी निर्माण होऊन ग्रामीण दारिद्र्य कमी होण्यास निश्चितच मदत होते. नवनिर्मितीचा ध्यास विद्यार्थिनींनी घेतला पाहिजे. आपल्यांत कौ ल्य असले पाहिजे आपण व्यापकदृष्टी ठेवल्यास रोजगाराच्या असंख्य संधी दिसून येतात. गृहअर्थशास्त्र विषय विद्यार्थिनींनी /महिलांसाठी समजून घेण्याचे आवाहन आहे. स्वयंरोजगार करतांना अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागते. व्यवसायात चढ उतार असतो. आपण कंपनीशी स्वतः संपर्क करून कच्चा माल, तयार केलेला माल बोलावू शकतो. यातून रोजगाराची मोठी संधी उपलब्ध होते. त्यामुळे आर्थिक सक्षमीकरण होत असते. आणि घरातही मानाचे स्थान मिळते, स्वतःचा आत्मविश्वास वाढतो. बेरोजगारीमुळे अनेक समस्या निर्माण होत आहेत. बेरोजगारी कमी करण्यासाठी कौशल्य विकासाने स्वयंरोजगार करावे. नवीन पिढींनी स्वतःला स्वयंरोजगारासाठी तयार केले पाहिजे. कारण नोकरी ही सर्वांनाच मिळेल असे नाही. यासाठी कौशल्य, माहिती, भांडवल आणि जिद्द ह्या गोष्टी आत्मसात करण्याची गरज आहे. गृहअर्थशास्त्र विषय विद्यार्थिनींना, महिलांना व्यवसाय कौशल्य प्राप्त करून देणारे अभ्यासक्रम आहे. शिवनकाम, सौंदर्यसाधना, वस्त्रशास्त्र, कॅटरिंग इ. स्वयंरोजगार केल्यास शासनाकडून कर्ज दिले जाते. गृहअर्थशास्त्र विषयाच्या विद्यार्थिनीं कोणताही व्यवसाय सुरु करून स्वतःच्या पायावर आर्थिकदृष्ट्या उभी राहू शकते. स्वयंरोजगारासाठी कोणताही व्यवसाय व्यक्तीच्या आवडीनुसार व त्याला मिळालेली संधी, त्याच्याकडे असणारे भांडवल यावर अवलंबून असते. व्यवसाय करतांना काही वेळेला यश प्राप्त होते, तर कधी अपयश.

स्वयंरोजगार ही आजच्या काळाची गरज आहे. कुटुंबाला आर्थिक सहकार्य करण्याच्या दृष्टीने महत्वाचे आहेच परंतु महिलामधील कलागुणांना वाव देणे, त्यांच्या ज्ञानाचा

सदुपयोग करणे, व त्यांना आत्मनिर्भर करण्यास मदत करणे या दृष्टीने महत्वाचे आहे. नोकरीच्या क्षेत्रातील प्रचंड स्पर्धेमुळे नोकरी मिळणे कठीण झाले आहे. प्रत्येकालाच नोकरी मिळेलच असे नाही. नोकरीचा अट्टाहास न धरता थोडी धाडसी वृत्ती दाखवून स्वयंरोजगाराकडे लक्ष घातल्यास त्या आत्मनिर्भर होऊ शकतात. नोकरी मिळविण्याकरीता दिला जाणारा भरपूर पैसा जर लघुउद्योगाकरीता उपयोगात आणला तर महिला स्वतःच्या पायावर उभी राहू शकते. ती घरच्या जबाबदा-या पार पाडून लघुउद्योग चांगल्या प्रकारे करू शकते. घरातील सदस्यांची मदत घेवून ती कुटुंबाला आर्थिक मदत देखील करू शकते." जेव्हा एखादी व्यक्ती स्वतः पैसा व ज्ञान यांचा उपयोग करून व्यवसाय किंवा सेवा करते व त्यापासून अर्थप्राप्ती करते त्याला स्वयंरोजगार म्हटले जाते."

व्याख्या :-

1. "ज्या वेळेस मालाचे उत्पादन व वितरणावर एखाद्या व्यक्तीचे संपुर्ण नियंत्रण असते, आणि उद्योगाची पूर्ण जबाबदारी त्या व्यक्तीवर असल्यामुळे त्याला आर्थिक उत्पन्न प्राप्त होते, त्याला स्वयंरोजगार असे म्हणतात"
2. जेव्हा एखादा व्यक्ती स्वतः पैसा व ज्ञान यांचा वापर करून व्यवसाय करतो व त्याद्वारे पैसा कमावतो, त्याला स्वयंरोजगार असे म्हणतात."

उद्दिष्टे:

1. महिलांमध्ये आत्मवि वास निर्माण करून त्यांना आत्मनिर्भर बनविणे.
2. कुटुंबातील सदस्यांना सुखी व समृद्ध जीवन प्रदान करणे.
3. महिलांचा, कुटुंबाचा आर्थिक स्तर उंचावणे.
4. स्वयंरोजगारा अंतर्गत व्यवसाय सुरु करण्यास नविन मार्गांचा शोध घेणे.
5. स्वयंरोजगारामुळे मिळणा-या फायद्यांचे महत्त्व जाणून घेणे.
6. महिलांमध्ये सकारात्मक दृष्टीकोन निर्माण करणे.

स्वयंरोजगारा अंतर्गत व्यवसाय सुरु करण्याची कारणे.

1. आर्थिकदृष्ट्या महिलांना स्वावलंबी बनविणे
2. समाजात स्वतःची ओळख निर्माण करणे.
3. महिलांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण करणे.
4. महिलांना व्यावसायिक ज्ञान देणे, निर्णय घेण्याची क्षमता निर्माण करणे.
5. सुप्त गुणांचा विकास करणे.
6. महिलांचा स्वयंरोजगारातून सामाजिक संपर्क वाढविणे.

7. कमी खर्चात व सहजतेने उपलब्ध साधनसामुग्रीतून स्वयंरोजगार निर्मिती.

स्वयंरोजगाराची उद्दिष्टे :-

1. आर्थिक स्वावलंबन.
2. कौटुंबिक जीवनस्तर उंचावणे.
3. समाजात स्वतःचे स्थान निर्माण करणे..
4. कलागुणांना वाव मिळणे.
5. नवनवीन कल्पनांची निर्मिती करणे.

शिक्षणानंतर सर्वच जण नोकरीच्या शोधात असतात. परंतु पुश्कळदा शैक्षणिक योग्यतेनुसार नोकरी मिळत नाही. अशावेळी स्वयंरोजगार हा एक चांगला पर्याय ठरतो. स्वयंरोजगार या शब्दाचा अर्थ स्वतःच स्वतःसाठी रोजगार उपलब्ध करून त्याद्वारे अर्थार्जन करणे होय. समाजामध्ये स्वयंरोजगाराकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन तितकासा सकारात्मक नाही. त्यामुळे आणि योग्य माहिती अभावी आजही स्वयंरोजगारापेक्षा नोकरीलाच प्राधान्य दिले जाते. योग्य मार्गदर्शन आणि कठोर परिश्रमाची सांगड मिळाल्यास स्वयंरोजगाराच्या माध्यमातून नोकरीपेक्षा जास्त आर्थिक विकास करणे साध्य आहे. स्वयंरोजगाराच्या माध्यमातून स्वतःबरोबरच इतरांसाठीही रोजगाराची संधी निर्माण केली जाते. त्यामुळे तुम्ही स्वतःच्या आर्थिक विकासासोबतच इतरांच्याही आर्थिक विकासास हातभार लावू शकतात. कुठल्याही प्रकारच्या न्यूनगंडाची भावना न बाळगता स्वयंरोजगाराचा मार्ग अवलंबण्यात काहीच वाईट नाही. स्वाभिमानाने स्वतःचा आर्थिक विकास साधायचा असेल तर स्वयंरोजगारासारखा दुसरा चांगला मार्ग नाही. स्वयंरोजगारासाठी कच्च्या मालापासून अंतिम विक्री पर्यंत त्याला स्वतःलाच लक्ष घालावे लागते. किंवा वेगवेगळ्या कामासाठी आवश्यक कौशल्ये असलेली माणसे पगारी नोकरीवर ठेवावी लागतात. कोणत्याही प्रकारचा स्वयंरोजगार सुरु करण्याआधी त्या व्यक्तीला किमान काही वर्षांचा अनुभव असावा. त्या व्यवसायाचा संपूर्ण अभ्यास असावा. त्याचप्रमाणे आपण जो व्यवसाय निवडणार आहोत, त्याचा कच्चा माल कोठे उपलब्ध होईल, त्याच प्रमाणे अंतिम ग्राहक कोठे आहे. याची ही माहिती असणे आव यक असते. नोकरी करतांना नेमून दिलेला तेवढाच पगार मिळू शकतो. परंतु व्यवसायातून अधिक जोखीम पत्करली तर अधिक फायदाही मिळू शकतो. कोणताही स्वयंरोजगार करतांना व्यक्तीची आवड महत्वाची असते. त्याला मिळालेली संधी त्याच्याकडे असणारे भांडवल यावर अवलंबून असते. ज्याला स्वयंरोजगार सुरु करण्याची इच्छा असते त्याने स्वतःच प्रयत्न करायचा असतो. काही काही वेळेला यश मिळते तर काही वेळेला अपयशही

पदरी पडते. काम करता—करता शिकणे, आणि शिकता—शिकता काम करणे हाच त्यातला उत्तम मार्ग असतो. सरकारतर्फे काही व्यवसायाभिमुख स्वरूपाचे कोर्स शिकविले जातात. त्याचप्रमाणे शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर व्यवसाय सुरु करण्यासंबंधी मार्गदर्शनही दिले जाते. सरकारतर्फे व्यवसायासाठी कर्ज सुविधा उपलब्ध असतात. ज्याला मनापासून व्यवसाय करण्याची इच्छा आहे, त्याला अनेक मार्ग सापडतात. पण तिथपर्यंत पोहचता आले पाहिजे.

व्यवसाया विषयी असलेल्या प्राथमिक माहितीच्या आधारे व्यवसाय सुरु करता येतो. भारतातील वाढत्या बेरोजगाराची परिस्थिती लक्षात घेता स्वयंरोजगार ही आजच्या काळाची गरज आहे. अर्थार्जनाच्या दृष्टीने याचे महत्त्व आलेच, परंतु गृहिणींच्या कलागुणांना वाव देणे, त्यांना असलेल्या ज्ञानाचा व फावल्या वेळेचा सदुपयोग करणे. त्यांच्यातील आत्मविश्वासाची भावना जागृत करणे त्या दृष्टीने स्वयंरोजगार महत्वाचा आहे.

वर्तमान काळात गृहिणींसाठी स्वयंरोजगाराची गरज भासण्याची कारणे :-

वर्तमान परिस्थितीत गृहिणींना स्वयंरोजगाराची विशेष गरज भासू लागली आहे. कारण स्वयंरोजगाराला अर्थार्जनाच्या दृष्टीने महत्त्व आहे. घरातील जबाबदा—या पार पाडून रिकाम्या वेळेत गृहउद्योग, कुटीर उद्योग सुरु करून स्त्रियांना आत्मनिर्भर होणे सहज शक्य आहे. आणि गृहअर्थशास्त्र सारख्या विषयाच्या अध्ययनामुळे गृहिणींचा स्वयंरोजगार मिळविण्याचा आत्मवि वास वाढलेला आहे. वर्तमान स्थितीतील स्वयंरोजगाराची आवश्यकता. (गरज) अभ्यासणे—

1. वाढती लोकसंख्या.
2. वाढती महांगाई.
3. आधुनिक जीवनमान
4. कुटूंबाच्या वाढत्या गरजा.
5. नोकरीच्या अपून्या संधी.
6. अपत्यांचे संगोपन व शिक्षण
7. भविष्यकालीन तरतूद.

स्वयंरोजगार करतांना व्यवसायातील अडीअडचणींना समोर जाण्याची तीव्र इच्छा ठेवून कोणताही व्यवसाय निवडता येतो. त्यामुळे जीवन सुखाचे, आनंदाचे जाण्यासाठी प्रयत्न सुरु असते. आपल्यासाठी उद्योग व्यवसाय आहे. आपण उद्योग व्यवसायासाठी नाही. मौल्यवान आरोग्य, मनशांती, जीवनांत घेण्याचा आनंद हे स्वयंरोजगारातून प्राप्त होते. स्वयंरोजगार सुरु करतांना

1. मनापासून आवड पाहिजे.

2. काम करण्याची जिद्द व चिकाटी पाहिजे.

3. नविन नविन कल्पकता आवश्यक असते.

स्वयंरोजगार करतांना उद्देश पूर्ण करण्याकरीता खालील गोष्टी आत्मसात करणे महत्वाचे आहे.

- 1). वैचारिक देवाण—घेवाण
- 2). आत्मविश्वास
- 3). वस्तूच्या गुणवत्तेचा विकास
- 4). समाजामध्ये वस्तूची प्रतिष्ठा

स्वयंरोजगार करतांना यशस्वी व्यावसायिकांची कार्यपध्दती:-

1. दूरदृष्टी.
2. उद्देश एकच.
3. जबाबदारी स्वीकारणे.
4. कुशल कामगार.
5. नवीन तंत्र.
6. अद्यावत ज्ञान.
7. आशावादी प्रवृत्ती.
8. संतुलित मनोवृत्ती.

स्वयंरोजगारातून नित्य उपयोगी खाद्यपदार्थ तयार केले जातात.

आजच्या धावपळीच्या काळात नित्य उपयोगी सर्वच पदार्थ बाजारामध्ये विक्रीला येत आहेत. हे पदार्थ वेगवेगळ्या प्रदेशामध्ये वेगवेगळ्या पध्दतीने तयार करीत असतात. काही पदार्थ संपूर्ण भारतामध्ये आणि विदेशामध्ये मोठ्या प्रमाणात विकले जातात. आईस्क्रिम, आंबा लोणचे, लींबू लोणची, विविध प्रकारच्या चटण्या, सॉस, जॅम इ. चा समावेश होतो. या नित्य उपयोगी खाद्यपदार्थांना बाजारामध्ये भरपूर मागणी आहे. हे तयार करतांना विशिष्ट असे प्रशिक्षण घेणे महत्वाचे असते. हे प्रशिक्षण मुख्यतः लघु उद्योग सेवा संस्था, हैद्राबाद, मुंबई, पूणे, नागपूर येथे देतात. हे प्रशिक्षण घेणे गरजेचे आहे. नित्यउपयोगी खाद्यपदार्थांच्या सर्वच प्रकारची माहिती, पदार्थांचे प्रमाण, त्यातील बारकावे, ऋतुमानानुसार बाजाराची स्थिती, बाजारामध्ये आपल्या नित्यउपयोगी खाद्यपदार्थांना वरचे स्थान मिळविण्याची स्थिती इ. बाबींचा विचार केला जात असतो. या नित्य उपयोगी खाद्यपदार्थांचे उत्पादन करीत असतांना मध्यवर्ती सरकारच्या अन्न व कृषी मंत्रालयाचा परवाना घ्यावा लागतो. हा परवाना वेगवेगळ्या खाद्यपदार्थांसाठी वेगवेगळा घेतला जातो. यालाच एगमार्क असे म्हणतात.

आजच्या लहान मुलांना, तरुण, तरुणींना, महिलांना बाजारामधील खाद्यपदार्थ पुष्कळ आवडतात. त्यांना घरच्या खाद्यपदार्थांपेक्षा बाजारातील खाद्यपदार्थ जास्त आकर्षित करतात. कारण या खाद्यपदार्थांमध्ये विशिष्ट अशी चव, रंग

आणि विविधता असते. यामुळे नित्य उपयोगी खाद्य पदार्थ मोठ्या प्रमाणांत विक्री होतात.

सौंदर्य प्रसाधने स्वयंरोजगार :-

आजचे युग हे स्पर्धेचे युग आहे. या स्पर्धेमध्ये भाग घेण्यासाठी आपण मोहक, आकर्षक, सुंदर दिसावे असे सर्वानाच वाटते. त्यासाठी नेलपॉली I, लिपस्टीक, फेसपावडर, व्हॅसलीन, लाल गाल करण्यासाठी रूज, स्नो, व्हॅनिशिंग स्नो, कोल्ड क्रिम, ऑल पर्पज क्रिम, चेहरा नितळ राखणारे क्रिम, चेह-यावरील सुरकुत्या घालविणारे लोशन, मुरुम फुटकुळ्या घालविणारे लोशन, ब्युटी मिल्क, केसकाढणारे पावडर, केसकाढणारे पेस्ट, आयबो पॅन्सिल, काजळ, कुंकू, गंध, चेहरा उजळ करणारी उटणे, इ. अचूक माहिती मिळणे अत्यंत आवश्यक आहे.

स्वयंरोजगार करण्यासाठी महिलांना मिळणाऱ्या शासकीय योजना :-

1. सुवर्ण जयंती ग्राम स्वयंरोजगार योजना
2. स्वयंसेवी संस्था यासाठी सर्वसाधारण अर्थसहाय्य योजना.
3. संशोधन विषयक अर्थसहाय्य योजना.
4. कृषीविषयक साधनसामुग्री विकास योजना. .
5. खादी ग्रामोद्योग योजना.
6. अन्न प्रक्रिया केंद्र उभारणी व आधुनिकीकरण योजना.
7. फिरते फळ व भाजी प्रक्रिया केंद्रासाठी योजना.
8. कृष्णकुटपालन योजना.
9. शेळीमेंढी पालन योजना.
10. डेअरी उद्योग.

महिलांचा उद्योग क्षेत्रात विकास व्हावा व महिलांनी मोठ्या प्रमाणांत स्वयंरोजगार व उद्योगाकडे वळावे यासाठी भासनस्तरावर मोठ्या प्रमाणांत प्रयत्न केले जात आहेत.

स्वयंरोजगारामुळे होणारे फायदे:-

1. फावल्या वेळेचा सदुपयोग होतो.
2. कुटुंबाच्या आर्थिक उत्पन्नात वाढ होते.
3. सुप्त गुणांना वाव मिळतो.
4. कौशल्याचा विकास होतो.
5. महिलांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण होवून त्या आत्मनिर्भर बनतात.
6. एकट्या महिलामध्ये उद्योग सुरू करता येतो.
7. कलात्मक गुणामुळे आत्मीक आनंद मिळतो.

8. कमी खर्चात, कमी जागेत व्यवसाय करता येतो.
9. वैचारीक देवाणघेवाणीतून अनेक समस्यावर प्रकाश टाकता येतो.
10. शिक्षण, प्रशिक्षणाचे प्रमाण वाढून स्त्रियांच्या गुणात्मकतेत भर पडेल.

निष्कर्ष आणि शिफारसी :-

1. व्यवसाय सुरू करण्यापूर्वी प्रशिक्षण शिबीरे अनेक संस्था घेतात. हयामध्ये महिला सहभागी झाल्यांस व्यवसायासंबंधी उपयुक्त माहिती त्यांना मिळू शकते.
2. ज्या उद्योगात आवड आहे तोच व्यवसाय निवडावा.
3. स्वयंरोजगाराच्या मार्गदर्शक तत्वाचा उपयोग करूनच व्यवसाय करावा.
4. स्वयंरोजगार म्हणजे अव्वल भविष्य या बाबीवर दृढ विश्वास ठेवून सतत क्रियाशील राहावे, म्हणजे यश निश्चितच मिळते.
5. महिलांनी शिक्षण व प्रशिक्षण घेवून कौशल्य विकसित करणे ही काळाची गरज आहे.
6. महिलांमध्ये काम करण्याची वृत्ती, जिज्ञासा, चिकाटी, जिद्द असल्यामुळेच त्या उद्योगाच्या क्षेत्रात पुरुषांपेक्षा मोठ्या प्रमाणांत यशस्वी होवू शकतात.
7. महिलांनी मोठ्या प्रमाणांत उद्योगात सहभाग वाढविण्यासाठी केंद्र सरकार, राज्य सरकार, स्थानिक स्वराज्य संस्था, बँका, पतसंस्था, वित्तीय संस्था यांनी शिक्षण, प्रशिक्षण व कर्जविशयक धोरण आखून त्याची पूर्णपणे अंमलबजावणी करावी.

संदर्भ ग्रंथ

1. आधुनिक लघु व गृहउद्योग व्यवसाय काळाची गरज, प्रा. जयेश अवथरे
2. कौटुंबिक संसाधनांचे व्यवस्थापन, डॉ. मीना काळेले
3. महिला स्वयंसहाय्यता बचतगट, प्रा. एम. यु. मुलानी
4. गृहव्यवस्थापन आणि गृहकला, डॉ. क्षमा लिमये
5. गृहअर्थशास्त्राची मूलतत्वे, डॉ. लिना कांडलकर
6. योजना मासिक
7. www.google.com